

Jaanipäev, nõgesed ja eesti keel – me elame veel!

“Jaanipäev” Eesti Draamateatris

Draamateatri väikesesse saali “Jaanipäeva” etendusele (lavastaja Tõnu Lamp) sisenedes võtab vaatajaid vastu sonimütsis ja kummisäärikutest mees. See on Pärimuse-Jüri, kes esitab pärimustekste. Jüri ei ole ta nimi juhuslikult – just Jüri Kullamäe peetakse ühe vanima Siberi eesti küla, Ülem-Suetuki, asutajaks. Etenduses kuuleme ka tema ja teiste esituses nauditavaid laule. Hiljem kõlab eriti uhkelt eesti-vene segakeelne laul: “Vihma sajab kak s vedra, skora budet Narva...”.

Sellise algusega visatakse vaataja kohe vastavasse kakskeelsesse aegruumi, aga ka dokumentaalteatri žanriruumi – aluseks on pärimustekstid ja teised suulise ajaloo dokumendid.

Dokumentaalteater on žanr, kus juhitudakse, nagu juba mõistes öeldud, dokumentaalsest allikmaterjalist. Teatriteadlane ja kriitik Madli Pesti selgitab: “Nende põhjal luuakse näidendi tekst, kus dokumendid võivad esineda muutmata kujul, ka sõnastus võib jääda samaks. See ei ole aga reegel. Lavastuses võib siiski olla erinev dokumentaalsuse määr: kasutatud dokumendid võivad olla vaid inspiratsiooniks, sõnastust võib muuta ning samuti võib lavastaja asetada dokumendid rohkem või vähem dokumentaalsesse konteksti. Samuti on subjektiivne juba see, millised dokumendid dramaturg konkreetse teema lahkamiseks valib.”

Selles teatritükis on allikmaterjaliks Ülem-Suetuki külaelanikega tehtud intervjuud, aga ka pärimustekstid ning laulud, mis on kogutud folkloristide poolt. Kavas on ära trükitud *Postimehe* ajakirjaniku Jaanus Piirsalu reportaažid erinevatest paikadest, ning kava lõppu on lisatud kaart ja kirjanduse nimestik, kust leiab Eestist ida pool elavate eestlaste kohta lisamaterjale.

Näiliselt tundub, et sellise žanri kaudu on tagatud ka objektiivsus, aga tegelikult ei ole see nii. Intervjuud ja vestlused külaelanikega on ju pikad ja mitmekesised, paratamatult tuleb teha valik. Valiku teevad tegijad oma nägemuse järgi ning iga nägemus on oma loojate nägu. Nii ongi huvitav see, mis neist vestlustest sõelale on jäetud ja mis konteksti need etenduses pannakse.

Kõnealuses etenduses lähenetakse ainesele “väljastpoolt tulijate” vaatenurga alt – tegijateks ei ole mitte külaelanikud ise ega ole ka tegijad aastakümneid külasid väisanud. Kavalehel selgitavad Ülem-Suetukki külastanud Mari-Liis Lill ja Paavo Piik, et etenduses kasutatakse ühe külaskäigu lugu nii, nagu teatritegijad seda “nägid-tundsids-tunnetasid”.

Koos etenduse loojatega oleme ka meie, vaatajad, külalised, kes on palutud jaanipäevale. Me saame osa ettevalmistustest, meid kostitakse, meelelahutuseks lauldakse ning vesteldes tutvustatakse oma kodu ja iseennast. Külalise positsioon on ka mulle väga harjumuspärane – olen nimelt koos Anu Korbi ja teiste folkloristidega käinud üle kümne korra erinevates Siberi eesti külades välitöödel rahvaluulet ja muud kultuuriloolist ainekogumas. Ülem-Suetukki olen külastanud kolmel korral.

Esimene asi, mis Siberi eesti külades silma jääb, on teistsugune looduslik ümbrus. Siberi eesti külad asuvad laiali Siberi suurel alal, neid jääb nii põhjapoolsetele metsasematesse piirkondadesse kui ka Lõuna-Siberisse stepialadele ja Altai mägede äärde. Ülem-Suetuk asub Krasnojarski krai lõunaosas, Hakassia ja Tõva naabruses, heade maaviljelustingimustega Minussinski orus, külla paistavad Sajaanide tipud ning kliima on kontinentaalne. Nagu looduslik ümbrus, erineb ka külailme tavapärasest Eesti külast, majad on “uulitsate” ääres ning sarnanevad ehitusstiililt majadele ümberkaudsetes külades.

See kõik on nii teistmoodi harjunud Eestimaa olustikust, tõdevad ka Mari-Liis Lill ja Paaavo Piik kavalehel. Kui keset rajoonikeskuse uulitsa ääres paiknevat maja ilmub uksele heledapäine tüdruk, kes selges eesti keeles vestlust alustab, on see ootamatu ja tõeline elamus. Sellega seoses tuleb meelde, kuidas üks Suetuki mees rääkis, et ta ei oska ette kujutada, et linnades räägitakse eesti keelt. Nii harjumatu – seda räägitakse ju külas ja kodus!

Etenduses sellele ümbruse erinevusele ei rõhuta, lavakujundus on minimalistlik, tänavavaateid näeb ainult vaheajal näidatavas slaidiprogrammis. Toakujundusele antakse vaid erinevaid vihjeid. Seinal (tegelikult nööri) näeme kirevat vaipa, laval kaetud lauda sibulate, marjade, keedetud munade, nisuleiva ja teiste kodusest majapidamisest pärit toiduainetega.

Arusaamise omamoodi kultuuriruumist toob aga keel, millel on etenduses väga tähtis osa, just see jääb vaatajaile kõrva. Peale säilinud murdevormide (*olivad ja tulivad*), on Suetuki eestlaste keeles rohkelt laensõnu. Keeleteadlasted on kindlaks teinud, et laenud on hästi mugandatud eesti keele häälikusüsteemi, laenatud on näiteks erinevaid mõisteid. Etenduses kõlavad *pomidorid, tõnnid, saiu, nurukas, karauulima* – on vaid mõned näited Suetuki eestlaste sõnavarast.

Oma lugu rääkima on valitud erinevaid tegelaskujusid. Vanem naine Linda (Ester Pajusoo) esindab veel eestikeelses koolis käinud ja represseerimis- ja sõjaaega mäletavat inimest. Tema lugude kaudu tutvustatakse ka rahvakillu ajalugu. Stseen on üles ehitatud dialoogina noorema naise, Liine, ja Linda vahel. Toimekas Liines (Laine Mägi) on midagi ürgsest taluperenaiselikkusest, mis on olemas ja mõistetav pea igal ajastul, oma vaated elule on aga peremees Jaanil (Martin Veinmann).

Kuigi kõne alla võetakse mitmed teemad – nagu jaanipäeva pidamine vana kalendri järgi, kartuli tähtsus toidusedelis, jahil käimine jne, on põhirõhk eestlusel, eestlaseks olemisel.

Autorite üks eesmärke on näidata seda, kuidas defineeritakse eestlust, mis-sugune tähendus sellele antakse, nagu kava eessõnas öeldakse. Vähem räägitakse sellest, mida tähendab elada kakskeelsena Venemaal, mitmerahvuselises riigis. Kuidas näiteks saadakse hakkama olukordades, kus kas töötatakse või õpitakse mitmest eri rahvuse esindajast koosnevas kollektiivis, võetakse perekonda vastu erinevatest rahvastest miniaid-väimehi, õdede-vendade naisi-mehi jne. Jutuks tuleb küll see, kelle poolt ollakse Eurovisiooni lauluvõistlusel – kas Eesti või Venemaa laulu poolt. Märkigem, et Siberi eestlaste esivanemad ei jõudnud elada Eesti riigis, sest väljasaatmine ja väljaränne leidis aset varem, 19. sajandi keskpaigast 20. sajandi alguseni.

Elamine koos mitmete erinevate rahvastega loob isemoodi kultuuriruumi. Etenduses on ühes stseenis pandud tegelased istuma jaanipäeva pidulaua taha ja juttu ajama, muuhulgas räägitakse ka eestlaseks olemisest. Mitmekultuurilises ümbruses mõeldakse sageli oma identiteedi peale: kes ma olen, kes ma mingis situatsioonis olen. Samas saab seda teemat ehk liiga palju, eriti selles pisut lohisema kippuvas stseenis. Stseeni on kuhjatud eri jutte ja väljendeid eestlaste ja teiste rahvaste kohta, mida on nauditav kuulata lopsaka rahvapärase väljendusviisi tõttu, nagu “venelane, prae teda või või sees, ikka on venelane”. See teema kerib ja kerib ja kerib, kuni tõesti tundub, et see oma rahva nii pealetükkiv esiletõstmine ja teiste taunimine teenib mingit muud eesmärki. Kas vaatajailt oodatakse, et nad mõistaksid, et rõhutatult eestlaseks olemise esiletõstmine toimib enesekaitsena, et ennast võõrastest eristada?

Oma elamisstrateegiast räägib tegelaskuju, kes nimetab ennast “tšistokrovnoõi estonets” (puhtavereline eestlane). Vene keeles oma loo esitamiseks on tal oma põhjus – ta ei taha rääkida vigast eesti keelt. Keeleoskus ei olegi alati identiteedi juures esmatähtis, ennast võib määratleda teistel alustel, näiteks päritolu (eestlane) või sünni- ja kasvukoha (koduküla Ülem-Suetuk Siberis) järgi. Aga ka südame järgi: tahan olla ja olen eestlane. Meieni tuuakse pigem eestlaseks olemise kui mitmekultuurilises ümbruses elamise lugu.

Etenduse üks mõjuvamaid kohti on Liine monoloog. Selle noore naise lugu jääb meelde, see mõjub, see on teisalt nagu maa peale tagasitoo – meil on vaja elada, siin ja praegu. Meie “vaenlased” ei ole mitte teised ümberkaudsed rahvad, vaid nõgesed, mis aiaäärtes vohavad ja kogu küla enda alla tahavad matta. Kui teised on nõgestega ammu leppinud, siis Liine ei ole – kui me igauks nõgeseid hävitaks, siis saaksime küla puhtaks. Seetõttu on nõgesed nii otseselt kui kujundina väga tähtsad – see on elujaatus. See igapäevaelu teema

meenutab mulle mu omi mõtteid Siberi eesti külades – tore on juurelda eestlaste ajaloo ja eestluse üle, selle üle, et külla oleks vaja hankida eesti keele õpikuid. Kuid kui millegagi pole talvel kooli kütta, mis mõtet on siis rääkida kohalikku kooli eesti keele õpikute saatmisest? Kui külla viiv tee on kevadeti ja sügiseti pea läbimatu, kui pole sissetulekut, kuidas siis ellu jääda, kuidas kasvatada külas lapsi? Mis valikud siis inimestel on? Huvitav oleks teada, kas kohalike vaade erineks külalise omast – kas külainimesed ise tõstaksid etendust tehes esiplaanile keelekasutuse, ajaloo, kultuuri ja rahvustunde, või pigem lihtsad igapäevased olme probleemid, mis on küla ja ka rahvuse kestmise seisukohalt väga tähtsad?

Üks osa intervjuudest väljakooruvaid teemasid on seotud hakkamasaa-misega majanduslikult küllalt raskes olukorras, elu võimalikkusest ja selle hoidmisest maal, ääremaa-külas.

Kuid nõgese-kujundit võib tõlgendada ka teisiti – kui me igaüks oma lastele eesti keelt õpetaks, siis jääks see ju alles. Märkimisväärne on, et selline mõjuv stseen, kus Liine üksinda väga sisendusjõuliselt oma lugu räägib, loodi just tema monoloogist. Ka vanema naise, Linda lugu on huvitav, minevikku avav ning läheb kahtlemata ka hinge. Teraviku suunamine Liine loole teeb näidendist mitte eestlaste “kannatusloo” või “hääbumisloo”, vaid ellujäämisloo, kus nõgesed ja võitlus nendega annab edasi jaatust kohanemisele ja jaatust tegutsemisele. Ja elu edasiviimise lugu on tegijate selge valik.

Üldiselt ei leia näidendist suuri üldistusi ja sügavaid mõttetarku arutlusi. Lavastuse filosoofilisemat sisu kannab tähtede ja taevakirja teema. Taevakirjal ei ole rahvapärases usundis kesksel osa. Selle taga on rahvusvaheliselt levinud uskumus, et taevakiri on taevast saadud, see sisaldab usulisi ettekirjutusi ja kaitseb omanikku õnnetuste eest. Näiteks Eestis olid taevakirjad 19. sajandi esimesel poolel väga populaarsed, hiljem nende tuntus kahanes. Taevakiri on kaitsekiri, mis peab olema nii kodus kui reisil, kindlasti aga kaasas sõjaväljal või armeeteenistuses. Ülem-Suetukis on kaitsekirjad kasutusel siiani.

Mind tabab selles etenduses äratundmine. See ei seisne selles, et Siberi eestlased ongi sellised, vaid selles, et just neist asjust räägiti ka meile, kui olime Suetukis külas, just seda kogesime ja tundsimme ka meie. Ja mul on hea meel, et tegijad oskavad ja tahavad seda etendusse vormituna edasi anda.

“Jaanipäev” on lugu kohtumisest ja kohastumisest, kus ei esitleta “eksootilist teist” ega püüta ka vaatajat liigselt harida või õpetada. Ei looda ka üldistusi “just sellised külainimesed ongi”. Elamisviise ja -strateegiaid on erinevaid. Nii ongi see kohtumise lugu, kus külalised ja külainimesed ühel põgusal viivul jaanipäevalauas kohtuvad, juttu ajavad ja uuesti oma tegemiste juurde naasevad. Mõnele jääb kohtumine ja jutud kauemaks meelde, ehk minnakse külla

veel teinekordki, teised unustavad need peagi, nagu piduõhtuste kohtumistega sageli juhtub. Kuid jutud pole räägitud asjata, edaspidi kokku saades mõistetakse ehk üksteist paremini.

Astrid Tuisk
Eesti Kirjandusmuuseumi teadur,
Ühenduse Eesti Elulood juhatuse liige

REVIEWS

Midsummer Day, nettles, and the Estonian language: We are still alive!

Astrid Tuisk writes about the production of “Midsummer Day” at the Estonian Drama Theatre.